

Monika Piotrowska, Jarosław Taszakowski

**ROZWÓJ KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH
NA TERENACH GÓRSKICH
NA PRZYKŁADZIE WSI WIŚNIOWA**

***THE DEVELOPMENT OF CULTURAL LANDSCAPE
IN MOUNTAINOUS TERRAINS ON THE EXAMPLE
OF WIŚNIOVA VILLAGE***

Streszczenie

W pracy przedstawiono rozwój krajobrazu kulturowego we wsi Wiśniowa położonej w powiecie myślenickim, woj. małopolskie w latach 1872–2006. Badania przeobrażeń krajobrazu kulturowego na przestrzeni 134 lat oparto o dane opisowo – tabelaryczne byłego katastru austriackiego i obecnie funkcjonującym w Polsce katastrze gruntów i budynków. Przeprowadzona analiza dynamiczna w krajobrazie kulturowym w czterech przyjętych okresach czasowych wykazała różnorodne kierunki i tendencje zmian.

Uzupełnieniem badań wielkościowych zaistniałych zmian było przestrzenne porównanie położenia granic krajobrazów kulturowych pomiędzy mapą katastralną w skali 1 : 2880, a mapą ewidencyjną w skali 1 : 2000. Analiza porównawcza położenia granic krajobrazów kulturowych na tych mapach była możliwa dzięki zastosowanej w pracy transformacji układu katastralnego do państwowego układu 1965. Przeprowadzone badania metodą analityczno – kartograficzną nie tylko uwidoczniły rozmiary i kierunki zachodzących zmian w krajobrazie kulturowym, ale jednocześnie umiejscowiły te zmiany w przestrzeni wsi Wiśniowa.

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, kataster austriacki, ewidencja gruntów i budynków

Summary

The study presents cultural landscape development of Wiśniowa village, situated in Myślenice county, of Malopolska province in 1872–2006. The investigation of cultural landscape transformations within the space of 134 years was made on the basis of descriptive-tabular data of the former Austrian cadastre and

of land and buildings registration presently operating in Poland. Conducted dynamic analysis of cultural landscape in four accepted for analysis periods of time revealed diverse tendencies and directions of changes.

Spatial comparison of the cultural landscapes boundaries location between cadastral maps at scales 1 : 2880 and 1 : 2000 served as a supplement for size investigation of originated changes. Comparative analysis of the cultural landscapes boundaries location on those maps was possible thanks to the transformation of the cadastral system to the national system 1965 which was made in this study. Investigation carried out with analytical – cartographic method not only revealed the size and the direction of changes in cultural landscape but at the same time located these changes in the space of Wiśniowa village.

Key words: *cultural landscape, the Austrian cadastre, land and buildings registration*

WPROWADZENIE

Człowiek przysposabiając środowisko przyrodnicze dla własnych potrzeb, wytworzył w przestrzeni różne formy jej wykorzystania. Stąd w przestrzeni powstały różne rodzaje użytkowania ziemi uzależnione od warunków naturalnych, społeczno-gospodarczych i demograficznych [Noga 1978, 1979].

W południowej Polsce po raz pierwszy stan władania i użytkowania ziemi został zinwentaryzowany podczas sporządzania mapy dla celów fiskalnych w latach 1832–1850. Opracowana mapa przedstawiała dokładne położenie w przestrzeni gruntów ornych, łąk, pastwisk, sadów, lasów, terenów zabudowanych, dróg, wód i nieużytków tworzących krajobraz kulturowy. Mapa ta wykonana w skali 1:2880 posłużyła do obliczenia powierzchni odpowiednich użytków gruntowych i przypisania ich dla poszczególnych właścicieli. Powstała dokumentacja kartograficzna i obliczeniowo-dokumentacyjna stanowiły podstawę dla ustalenia podatku gruntowego od właścicieli.

Powstały system opracowania użytkowania ziemi oraz ustalenia ich właścicieli, aby spełniał swoją rolę był ciągle aktualizowany i modernizowany. Dlatego kataster nieruchomości charakteryzuje się ciągłością historyczną informacji o gruntach i ich użytkownikach. Mapy i ich dokumentacja opisowo-tabelaryczna są źródłem danych obrazujących przestrzenny i wielkościowy rozmiar krajobrazów kulturowych wsi górskich. Dane te pozwalają na uchwycenie tendencji i kierunków przeobrażeń jakie dokonywały się i dokonują na przestrzeni lat w krajobrazach kulturowych.

Z tak rozumianego zagadnienia wynika cel pracy, którym jest scharakteryzowanie przeobrażeń krajobrazu kulturowego na podstawie danych tabelaryczno-opisowych i kartograficznych zawartych w byłym katastrze austriackim oraz bieżącej ewidencji gruntów i budynków. Badania przeprowadzono na przykładzie wsi Wiśniowa położonej w powiecie myślenickim, woj. małopolskim. Objęto nimi lata 1872–2006.

ROZWÓJ SYSTEMÓW KATASTRALNYCH W POLSCE

Po pierwszym rozbiórce Polski w 1772 roku, południowo-zachodnie ziemie państwa polskiego znalazły się pod panowaniem Austrii. Część Małopolski oraz ziemie ukraińskie zostały wcielone do zaboru austriackiego, przyjmując nazwę Galicja i Lodomeria. Od 23 grudnia 1817 roku przystąpiono do zakładania stałego katastru podatku gruntowego opartego na ścisłych pomiarach geodezyjnych na całym terytorium państwa austriackiego. Pomiary katastralne przeprowadzono w oparciu o założoną wcześniej triangulację trygonometryczną. Dla całego obszaru Austrii przyjęto 7 układów współrzędnych, w których początki układów miały wyznaczone współrzędne geograficzne. Na terenie Galicji obowiązywały trzy układy katastralne: lwowski, wiedeński i węgierski.

Pomiary katastralne w poszczególnych gminach katastralnych zostały zakończone w 1860 roku. Czas ich trwania wyniósł prawie 35 lat. Ze względu na tak długi okres realizacji pomiarów, sporządzony operat stałego katastru podatku gruntowego uległ dezaktualizacji. W związku z tym w 1869 roku została rozpoczęta jego reambulacja, trwająca do 1882 roku. Operat stałego katastru podatku gruntowego składał się z części kartograficznej, którą stanowiła mapa katastralna w skali podstawowej 1:2880 i części opisowej w postaci protokołu parcelowego, arkusza posiadłości gruntowych oraz alfabetycznego spisu posiadaczy. Na podstawie danych zawartych w tych materiałach sporządzono księgi gruntowe rejestrujące stan prawny gruntów. Operaty katastralne podlegały odnowieniu na podstawie ponownych pomiarów.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku sporządzona w czasie zaborów dokumentacja katastralna była w dalszym ciągu wykorzystywana. Dokumentacja katastru gruntów wymagała przeprowadzenia licznych prac aktualizacyjnych i uzupełniających, jak również przystosowujących ją do polskich uwarunkowań prawnych.

Po II Wojnie Światowej pierwszym aktem normatywnym regulującym sprawę organizacji katastru gruntowego w Polsce był dekret z 1947 roku o katastrze gruntowym i podatkowym, którego przepisy przewidywały wykorzystanie istniejących materiałów w tym dokumentacji katastralnej w procesie zakładania jednolitego dla całego kraju systemu katastralnego, który jednak nie został zrealizowany.

Ostatecznie zasady założenia katastru gruntowego w Polsce zawarte zostały w dekreście o ewidencji gruntów i budynków z 1955 roku. Operat ewidencji gruntów składał się z części kartograficznej w postaci map ewidencyjnych w skali 1:1000, 1:2000, i 1:5000 oraz części opisowo-tabelarycznej, na którą składały się: rejestr gruntów, skorowidz działek, skorowidz lub katalog właścicieli lub osób władających gruntami (Fedorowski 1974, Hycner 2004). Wyszczególniona dokumentacja zawierająca dane o gruntach i ich właścicielach, prowadzona była w ujęciu analogowym. Od 1996 roku rozpoczął się proces informatyzacji oraz poszerzenie informacji o dane o budynkach i lokalach.

SPOSÓB UJMOWANIA PRZEOBRAŻEŃ KRAJOBRAZOWYCH

Zmiany zachodzące w krajobrazie kulturowym wsi Wiśniowa można prześledzić dokonując porównań zachowanych map katastralnych różnych okresów czasu. Porównanie takie możliwe jest poprzez nakładanie na siebie map katastralnych doprowadzonych do obowiązującego układu odniesień przestrzennych w postaci cyfrowej (Kubowicz i in. 2006). Przetworzenie rastra mapy katastralnej do układu 1965 oraz transformacja współrzędnych katastralnych do obowiązującego układu państwowego umożliwia kompilację mapy katastralnej z numeryczną mapą ewidencji gruntów i budynków, bądź jej rastrem. Zaś nałożenie rastra mapy katastralnej na ortofotomapę cyfrową pozwala na zbadanie aktualnych przeobrażeń krajobrazu kulturowego.

Kartograficzne porównanie zmian granic krajobrazu kulturowego jest metodą pozwalającą w dowolnych okrasach czasowych prześledzić kierunki i tendencje zmian, które dokonały się w poddanej analizie przestrzeni. Uzupełnieniem tego jest dokumentacja opisowo – tabelaryczna katastru, która pozwala określić wielkości zmian jakie zachodziły w przestrzeni w badanym okresie.

Ujęcie przeobrażeń przestrzennych krajobrazu kulturowego w dowolnych okresach czasu uwarunkowane jest istnieniem dokumentacji katastralnej. Ujęcie przestrzenne na podkładach mapowych uzupełnione może być poprzez wykorzystanie danych liczbowych zawartych w opisowo-tabelarycznej części katastru nieruchomości.

Przyjęte w pracy 134 lata podzielono na 4 okresy czasowe obejmujące 1872, 1897, 1987 i 2006 rok. Takie przyjęcie pozwoliło na określenie kierunków i wielkości zmian jakie zaistniały w krajobrazie kulturowym wsi Wiśniowa [Gemeindelexikon 1906; Oksza-Orzechowski 1872; Wykaz gruntów 1987, 2006].

Stan przestrzenny krajobrazów kulturowych w 1872 r. przedstawia rysunek 1, a ilościowy tabela 1 i 2. W wyniku rozwoju społeczno-gospodarczego i demograficznego, granice krajobrazów ulegały ciągłym zmianom. Wielkości i kierunki tych zmian na przestrzeni lat wykazują różne tendencje (tab. 1 i 2). W pierwszym okresie analizy (do 1897 r) powierzchnie użytków rolnych, a w szczególności gruntów ornych i pastwisk zwiększyły się. Zmniejszyła się powierzchnia lasów. Natomiast po 1897 roku zaznaczyła się wyraźna tendencja zmniejszania się powierzchni wszystkich rodzajów użytków rolnych, a przede wszystkim pastwisk. Charakterystyczną cechą jest systematyczny wzrost terenów osiedlowych w badanej wsi. Fakt ten wynika z intensywnego rozwoju w niej zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej. Bardzo pozytywnym zjawiskiem jest wzrost po 1897r powierzchni użytków leśnych, które stanowiły 14.9%, a w 2006 już 25.2% ogólnej powierzchni wsi. Zaobserwowany kierunek powiększania się powierzchni pod lasami świadczy o przywracaniu pierwotnych krajobrazów leśnych jakie cechowały tereny górzyste.

Rysunek 1. Fragment mapy katastralnej wsi Wiśniowa
Figure 1. Fragment of cadastral map of Wiśniowa village

Tabela 1. Struktura użytkowania ziemi we wsi Wiśniowa w latach 1872, 1897, 1987 i 2006
Table 1. Structure of using grounds in Wiśniowa village in 1872, 1897, 1987, 2006.

L. p.	Rodzaj użytku	1872 r.		1897 r.		1987 r.		2006 r.	
		ha	%	Ha	%	ha	%	ha	%
1	grunty orne	792.41	49.1	833.00	50.5	829.00	50.1	691.92	43.0
2	łąki i ogrody	226.73	14.0	232.00	14.1	46.00	2.781	175.29	10.9
3	sady	—	—	—	—	76.00	4.6	54.98	3.4
4	pastwiska	278.52	17.3	312.00	18.9	189.00	11.4	137.37	8.5
	razem UR	1297.67	80.4	1377.00	83.4	1140.00	68.9	1059.56	65.8
5	lasy	239.97	14.9	195.00	11.8	411.00	24.8	406.48	25.2
6	tereny budowlane	5.60	0.3	5.84	0.4	28.00	1.7	76.07	4.7
7	drogi	55.20	3.4	56.45	3.4	57.00	3.4	54.68	3.4
8	wody	15.70	1.0	16.10	1.0	16.00	1.0	11.56	0.7
9	nieużytki	—	—	—	—	—	—	0.47	—
10	tereny różne	—	—	—	—	2.00	0.1	1.58	0.1
	powierzchnia ogólna wsi	1614.14	100.0	1650.39	100.0	1654.00	100.0	1610.40	100.0

Źródło: badania i obliczenia własne na podstawie (Gemeindelexikon 1906, Oksza-Orzechowski 1872, Wykaz gruntów 1987 i 2006).

Source: the authors' study and calculations on the basis of (Gemeindelexikon 1906, Oksza-Orzechowski 1872, Wykaz gruntów 1987 i 2006).

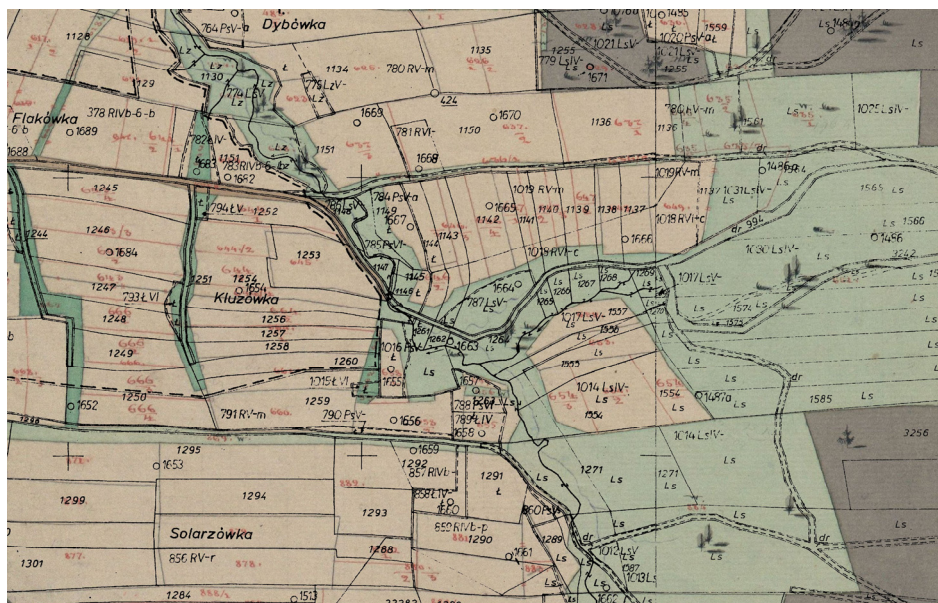
Tabela 2. Zmiany w udziale procentowym poszczególnych użytków we wsi Wiśniowa w okresie 1872–2006

Table 2. Changes in the percentage share of the particular lands in Wiśniowa village in 1872–2006

L. p.	Rodzaj użytku gruntowego	Procentowy wskaźnik zmian w latach:			
		1872–1897	1897–1987	1987–2006	1872–2006
1	grunty orne	5,1	-0,5	-16,5	-12,7
2	łąki i ogrody	2,3	-80,2	281,1	-22,7
3	sady	—	—	-27,7	-27,7
4	pastwiska	12,0	-39,4	-27,3	-50,7
razem UR		6,1	-17,2	-7,1	-18,3
5	lasy	-18,7	110,8	-1,1	69,4
6	tereny budowlane	4,3	379,5	171,7	1258,4
7	drogi	2,3	1,0	-4,1	-0,9
8	wody	2,5	-0,6	-27,8	-26,4
9	tereny różne	—	—	-21,0	-21,0

Źródło: badania własne.

Source: the authors' research

Rysunek 2. Fragment mapy katastralnej z nałożonym rastrem mapy ewidencji gruntów i budynków

Figure 2. Fragment of cadastral map at scale 1 : 2880 with raster of cadastral map at scale 1 : 2000

Źródło: Opracowanie własne.

Source: the authors' study

Przestrzenne rozmieszczenie zmian jakie dokonały się w badanej wsi ilustruje rysunek 2. Na przetransformowanym rastrze mapy byłego katastru austriackiego z 1872 r, nałożony jest raster mapy ewidencji gruntów i budynków, doprowadzony również do postaci cyfrowej. Opracowany sposób transformacji z układu katastralnego do układu 1965 pozwolił na przestrzenną analizę zmian granic krajobrazów kulturowych.

Uzupełniony stan obecnego krajobrazu ilustruje ortofotomapa cyfrowa z nałożonym rastrem mapy ewidencji gruntów i budynków (rys. 3). Przedstawia ona najaktualniejszy obraz przestrzenny.

Opracowanie wielkościowe i przestrzenne kierunków i tendencji zmian w krajobrazach kulturowych stanowi podstawę do przeprowadzenia bardziej szczegółowych analiz, a w konsekwencji do prognozowania kierunków ich kształtowania w przyszłości.

Rysunek 3. Fragment ortofotomapy cyfrowej z nałożonym rastrem mapy ewidencji gruntów i budynków

Figure 3. Fragment of digital orthophotomap with raster of cadastral map at scale 1 : 2000
Źródło: Opracowanie własne.
Source: the authors' study

PODSUMOWANIE

Przedstawiony rozwój krajobrazów kulturowych na podstawie danych liczbowych i kartograficznych byłego katastru austriackiego oraz ewidencji gruntów i budynków stanowi niezbędny zakres informacji dla kształtowania ładu przestrzennego obszarów wiejskich. Szczególnie istotne jest kartograficzne

ujęcie rozwoju granic krajobrazów kulturowych w oparciu o istniejącą dokumentację mapową. Taka analiza rozwoju granic krajobrazu stała się możliwa dzięki opracowaniu sposobu informatyzacji map katastralnych w dostosowaniu do obowiązujących układów odniesień przestrzennych w Polsce [Kubowicz 2006].

W wyniku przeprowadzonej analizy wielkościowej i przestrzennej na przestrzeni 134 lat największe zmiany w krajobrazach kulturowych obserwuje się w:

- a) użytkach leśnych, których powierzchnia wzrosła o 69 %,
- b) gruntach ornym, których powierzchnia zmniejszyła się o 13%,
- c) pastwiskach, których powierzchnia zmniejszyła się o 51%,
- d) łąkach, których powierzchnia zmniejszyła się o 23%,
- e) wodach, których powierzchnia zmniejszyła się o 26%,
- f) zabudowie, pod którą powierzchnia wzrosła o 1258 %,
- g) drogach, których powierzchnia zmniejszyła się o 1%,

Badania wykazały, że rozwój krajobrazów kulturowych przyjmuje różne kierunki i wielkości zmian, co ma znaczenie nie tylko poznawcze ale i praktyczne. Opisanie zachodzących przeobrażeń obszarów wiejskich pozwala zapobiegać lub usuwać zaobserwowane wadliwości w rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej.

BIBLIOGRAFIA

- Fedorowski W. *Ewidencja gruntów*. Warszawa 1974.
- Gemeindelexikon von der im reichsrate vertretenen Konigreiche und Lander*. Vien 1906.
- Hycner R. *Podstawy katastru*. Kraków 2004.
- Kubowicz H, Noga K, Szczurek J. *Metodyka analizy i oceny przeobrażenia krajobrazu kulturowego*. Kraków 2006.
- Kubowicz H. *Koncepcja wykorzystania danych z map byłego katastru austriackiego do opracowania cyfrowych map ewidencyjnych*. AGH praca doktorska, 2006.
- Noga K. *Wpływ różnych czynników na zmiany użytkowania gruntów we wsiach górskich*. Białystok 1978.
- Noga K. *Badanie zależności struktury przestrzennej użytków gruntowych w terenach górskich od wybranych czynników, część I i II*. Kraków 1979.
- Noga K. *Rozmiary i kierunki zmian w strukturze przestrzennej gruntów w terenach górskich w latach 1975–1984*. AR Kraków 1986.
- Oksza–Orzechowski K. *Przewodnik statystyczno-topograficzny obejmujący wszystkie miejscowości Galicji w X Krakowskim i X Bukowinie*. Kraków 1872.
- Wykaz gruntów wg grup rejestrowych dla wsi Wiśniowa*. Urząd Gminy Wiśniowa, 1987.
- Wykaz gruntów wg grup rejestrowych dla wsi Wiśniowa*. Urząd Gminy Wiśniowa, 2006.

Monika Piotrowska
Jarosław Taszakowski
Katedra Geodezyjnego Urządzania Terenów Wiejskich
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Recenzent: Prof. dr hab. Władysława Stola